

Inleiding

Het was 24 januari 2013, toen de allereerste toertocht op natuurijs van deze winter plaatsvond. Hordes schaatsliefhebbers namen vrij van hun werk. Die ochtend kreeg ik een telefoontje van mijn broer en zus: of ik mee ging schaatsen. Eindelijk konden we, zoals we van huis uit gewend waren, weer een flinke tocht rijden, de Vijf Merentocht in Giethoorn.

Altijd maakten we met de hele familie schaatstochten: de Gouwzeetocht, Bannetocht, Waterlandtoertocht en vele andere tochten. Daar gingen we dus, in de vroege ochtend van 24 januari. Hoe dichter we bij de startplaats kwamen, hoe erger de file. We kozen uiteindelijk voor een andere tocht, want schaatsen zouden we.

Al schaatsend kreeg ik een sms'je van de *Parool*-redactie. Er was een verzoek binnengekomen om een artikel te schrijven over de uitreiking van de onderscheiding Rechtvaardige onder de Volkeren door Yad Vashem: een doopsgezinde Zaanse weduwe en haar dochter hadden in de Tweede Wereldoorlog het leven gered van een Joodse baby. De baby, inmiddels zeventig, had ervoor gezorgd dat de weduwe, Geertje Pel-Groot, en haar dochter Trijnie Pfann-Pel, 89, de eervolle onderscheiding kregen uit-

gereikt, Geertje Pel postuum. Ik ging op bezoek bij de ‘baby’ en de twee dochters van Geertje – Trijnie en haar zuster Annie – die rond de negentig waren.

De vrouwen vertelden een verhaal met vele kanten – schrijnend, heldhaftig en aangrijpend. Een verhaal waar ik veel in herkende, wat zowel de Joodse als de doopsgezinde kant betrof. Ik kende – vanuit mijn eigen familieachtergrond – het leed dat de Joden hadden meegeemaakt: het verliezen van naasten in het concentratiekamp Auschwitz, het weggooien van foto’s van vermoorde familieleden, om niet meer aan die tijd herinnerd te hoeven worden. En de angst voor nog eens zo’n oorlog.

Ik herkende ook de doopsgezinde achtergrond van Geertje, omdat ik zelf tot mijn achttiende bij die geloofsgemeenschap was aangesloten: een pacifistisch geloof, vol eenvoud en solidariteit. Er waren meer herkenningpunten: alleen al de schaatstochten die het hechte gezin Pel samen maakte. Een andere tijd, eenzelfde passie.

Het artikel van mijn hand verscheen in de krant, met een foto uit het verleden en eentje uit het heden. De familie Pel had in de oorlog fotootjes genomen van de opgroeiende baby, zodat ze die later aan de ouders konden geven.

Enkele maanden na het verschijnen van het artikel belde een uitgever. Of er geen boek zat in dat verhaal? Ik stemde toe, voor Geertje, haar twee dochters en Marion, de ‘baby’.

Maandenlang bezocht ik elke zondagochtend de dochters bij hen thuis, met voicerecorder en notitieblok. Uren heb ik de zussen het hemd van het lijf gevraagd over hun

moeder en vader, hun jeugd, de ouwelfabriek van hun ouders, het geloof, hun relatie met de Joodse ouders en grootouders van Marion, het verzet, de Hongerwinter, de bevrijding en het leven na de oorlog.

Met de twee zussen liep ik een deel van de route die Geertje in 1944 aflegde nadat zij een oproep had gekregen om de bijna tweejarige peuter aan te geven bij de SD in de Amsterdamse Euterpestraat. Een oproep waar ze geen gehoor aan zou geven. We bezochten hun ouderlijk huis waar de baby was ondergedoken en liepen langs de voormalige ouwelfabriek in Zaandam, vlak bij het huis van Geertje. De fabriek werd later overgenomen door Primus Ouwelfabriek die is opgericht door Geertjes schoonvader. De fabriek bestaat nog steeds, zij het op een andere locatie in de Zaanstreek. Primus Ouwel is uitgegroeid tot een internationale onderneming die tot in Amerika, Afrika en Australië ouwel verkoopt. Het logo, een tekening van een molen, dat door Geertjes zoon Kees is ontworpen, gebruikt Primus nog steeds. Met de zussen bezocht ik ook het kamp Vught waar hun moeder had vastgezeten.

Ook heb ik Marion langdurig en intensief geïnterviewd over de oorlog, over Geertje, de onderduik, haar moeizame verhouding met haar ouders, haar ingewikkelde leven na de bevrijding waarin haar ouders haar voortdurend verwijten maakten. Met Marion heb ik de Dossinkazerne in het Belgische Mechelen bezocht, het voormalige doorgangskamp waar haar moeder ternauwernood levend uitkwam.

Zelf ging ik naar het vrouwenkamp Ravensbrück, waarnaar Geertje Pel vanuit kamp Vught op Dolle Dins-

dag werd gedeporteerd. Een kamp waar veel gevangenen uitgehongerd en mishandeld werden door sadistische *Aufseherinnen*, vrouwelijke bewakers.

Ten slotte heb ik veel informatie gevonden in de stadsarchieven van Amsterdam en Zaandam en ben ik in het Nationaal Archief in Den Haag gedoken in het straf-dossier van de verrader Hendrik van der Kraan, een politieagent die schuin tegenover Geertje woonde. Een man die tot de beruchte colonne Henneicke in Amsterdam behoorde en honderden Joden naar de Hollandse Schouwburg heeft gebracht vanwaar ze naar Westerbork gedeporteerd werden.

In dat dossier deed ik een frappante ontdekking. Van der Kraan had in de oorlog ook de echtgenoot van mijn oude hospita opgepakt: Nicolaas de Beer, die woonde in de Van Kinsbergenstraat 26^{II} in Amsterdam. In mijn studententijd woonde ik jarenlang op de zolderkamer van zijn huis.

Dit boek begint met de tocht die Geertje Pel-Groot met haar oudste dochter Trijnie aflegde nadat ze verraden was, op weg naar de SD in de Euterpestraat in Amsterdam.

Proloog

De steiger, maart 1944

Geertje Pel pakte het kind goed in. Een extra laag kleding ging over het lijfje. Niet alleen omdat het koud was, die elfde maart 1944, maar vooral ook omdat de kleine meid de kleren straks hard nodig zou hebben. Een extra setje verdween onder het matrasje van de kinderwagen.

Haar oudste dochter, Trijnie, keek toe hoe ze zonder een sprankje aarzeling te werk ging. De bijna tweejarige peuter werd boven op het matrasje gezet. Het kind wist niet beter dan dat ze met haar ‘moeder en zusje’ een wandeling ging maken, zoals ze dat wel vaker deden.

Toen Geertje klaar was met pakken, duwde ze de crèmekleurige kinderwagen met hoge wielen naar buiten, het houten tuinhek door, de Prins Hendrikstraat in Zaandam in. Haar actie móést wel opvallen. Geertje wist dat ze voorzichtig moest zijn. Aan de overkant van de straat stonden een paar mannen die haar al sinds de vroege ochtenduren in de gaten hielden. Mannen die zij niet zomaar van zich af zou kunnen schudden.

Rond negen uur liepen Geertje en Trijnie met de kinderwagen door de brede straat, op weg naar de afmeerplaats van de Zaandammerboot. De steiger was niet ver van huis; een half rondje om.

Niemand keek op van het drietal. Dat er, anderhalf jaar eerder, een baby in het huis van Geertje was komen wonen, was alom bekend. Er werden, wist de buurt, wel vaker pleegkinderen in het grote huis opgevangen. Wat ze niet wisten, was dat Geertje zich moest melden bij de gevreesde Sicherheitsdienst in Amsterdam, die erachter was gekomen dat de baby een Joods meisje was. Om elf uur, zo luidde het bevel, moest ze het kind overdragen aan de SD in de Euterpestraat, wat haar doodvonnis zou betekenen.

Ze liepen langs de schoenmaker, kapper en kruidenier. Stoïcijns, alsof er niks aan de hand was. Geertje was ervan overtuigd dat het allemaal wel goed zou aflopen. Al eerder had ze, met hulp van familie, het meisje uit handen van de SD kunnen redden door een medewerker van de dienst om te kopen.

's Avonds zou ze weer thuis zijn, dat wist ze zeker. Ze had geen eten en slechts een beetje geld bij zich gestoken. Ook geen extra kleren voor zichzelf. Waarom zou ze?

Bij het kruispunt sloegen Geertje en Trijnie rechtsaf het Skagerrak op. De koude noordwestenwind sloeg hen in het gezicht, de ogen van hun verraders prikten in hun rug. Op de Zuiddijk zagen ze hoe beide mannen de achtervolging staakten. Geertje liep opgelucht door, langs het bedrijventerrein in de Bleekersstraat. Ze kon de route dromen. De kolenboer, stijfselabriek en ouwelfabriek Primus van haar schoonfamilie stonden er al jaren. Het gezin nam altijd de boot naar Amsterdam, dat was goedkoper dan de trein.

Had ze nog even opzij gekeken, dan had ze haar huis

aan de overkant van het water kunnen zien. Dat grote, vierkante huis met op de achterplaats haar prachtige perenbomen, die over ruim een maand in bloei zouden staan. Maar daar kwam de kale, koude steiger, waar de wind je altijd om de oren sloeg, al in zicht.

Geertje en Trijnie kenden de halfblinde kaartjesverkoper van de boot. Nooit zouden ze misbruik maken van zijn handicap en stiekem langs hem glippen. Eerlijkheid betekende alles in hun gezin. Misbruik maken van weerloze mensen was een zonde.

Eenmaal bij de boot aangekomen, duwde Geertje de kinderwagen met Mappie, zoals ze haar liefkozend noemde, niet de houten steiger op. De hele wandeling was een afleidingsmanoeuvre, waar haar achtervolgers met open ogen in waren getrapt. Geertje had nooit de intentie gehad om Mappie aan te geven. Ze had besloten zich alléén bij de SD te melden. De kinderwagen duwde ze in handen van dochter Trijnie: 'Ga naar tante Guus en oom Freek. Ik red me wel.'

Trijnie, inmiddels twintig, aarzelde geen moment. Ze kende haar verantwoordelijkheid en was bovendien niet gewend haar moeder tegen te spreken. Moeder en dochter namen afscheid zonder uitgebreide omhelzing. Na een paar uurtjes zouden ze immers weer samen zijn. Zonder omkijken wandelde Trijnie met de kinderwagen naar de familie Frikke, goede vrienden van haar ouders, waar zij en Mappie veilig zouden zijn.

Gedoopt

Geertje Pel werd op vrijdag 13 september in het jaar 1889 geboren. Haar volle naam luidde Geertruida, maar iedereen noemde haar Geertje of Geer. Ze was het eerste kind van Cornelis Groot (1864-1949) en Trijntje Fris (1869-1958), twee geboren en getogen Zaankanters. Maar Geertje kwam niet in Zaandam, maar in Amsterdam ter wereld.

Drie dagen na hun huwelijk verhuisden haar ouders naar de Marnixstraat 76 in het centrum van Amsterdam, aan de rand van de Jordaan. Ze kwamen in een typisch Amsterdamse portiekwoning te wonen, in een levendige straat met winkels in de plinten: een fietszaak, koeken suikerwinkel en een melkslijter. Ondanks de talrijke handkarren was er volop ruimte voor de paardentram die er enkele jaren na de geboorte van Geertje ging rijden. Het moet spannend geweest zijn voor het kleine meisje om vanuit het raam van haar bovenwoning de paardentram door de straat te zien gaan. Tien jaar later kreeg de straat de primeur van de eerste elektrische tram in Amsterdam. Maar Geertje en haar ouders woonden toen al lang niet meer in de stad.

Geertjes vader was naar Amsterdam verhuisd om, zo-

als zovelen, in de grote stad werk te zoeken en er een nieuw bestaan op te bouwen. Net als veel andere werkloze boerenzoons uit de Zaanstreek probeerde hij als melkboer zijn brood te verdienen. Geen slechte baan voor een jongeman die nooit de schoolbanken had gezien. Melkboeren runden tot het einde van de negentiende eeuw een eigen winkel met melk, boter, kaas en eieren, en sleten hun handel, die vanuit de Zaanstreek op melkschuiten werd aangevoerd, langs vaste adressen. De oom van Geertje had een boerderij met koeien en wellicht haalde Geertjes vader hier zijn melk vandaan. Omdat hij nooit had leren lezen of schrijven, oefende zijn vrouw Trijntje thuis met hem hoe hij zijn handtekening moest zetten voor als dat voor zijn werk nodig was.

De melkhandel kwam echter niet goed van de grond. Er was veel onderlinge concurrentie tussen de melkboeren, omdat er te veel in één buurt gevestigd waren. Het was geen gemakkelijk bestaan: vanaf de vroege ochtenduren moest Groot met de zware melkkannen langs de smalle, hoge trappen van de Amsterdamse huizen klimmen. Ook was het flink sappelen voor het jonge gezin.

Geertjes ouders lieten hun dochter rond het eerste levensjaar portretteren, door een fotograaf op de verderop gelegen Binnen Brouwerstraat. De foto, geplakt op een kartonnen frame, is van zo'n goede kwaliteit dat hij 125 jaar na dato niet is vervaagd. Hij laat een mollige peuter met bolle wangetjes zien, die op een pluchen stoel bij een raam zit en gekleed is in haar mooiste jurk met kanten kraag, een kettinkje om de hals en twee armbandjes om haar polsen.

Ongeveer twee jaar woonde Geertje met haar ouders

aan de Marnixstraat, toen het gezin besloot terug te keren naar Zaandam, waar Geertjes vader een eigen boerderij begon. Haar ouders kregen daar nog vier dochters en een zoon.

Als oudste kind in het gezin moest Geertje al van jongs af aan meehelpen op de boerderij. Ze molk twee keer per dag de koeien en vond het wel fijn op de boerderij. Een plichtsgetrouw kind was ze bovendien, dat het geen probleem vond om hard mee te werken.

Geertjes ouders waren gelovige doopsgezinden. Ze gingen elke zondag naar de kerk aan de Oostzijde, vlak bij hen in de buurt. De kerk kreeg vanwege zijn achthoekige vorm de bijnaam 'de Doofpot', naar een molen waarvan de wieken en de kap ontbraken. En zoals dat gebruikelijk was, gingen Geertje en haar broer en zussen mee. De Zaanstreek was een van de Noord-Hollandse gemeenten waar veel doopsgezinden woonden. In Geertjes geboortjaar was in sommige Zaanse gemeenten (zoals Westzaan) 21,5 procent van de bevolking doopsgezind.

De doopsgezinde beweging ontstond vijf eeuwen geleden in de tijd van de Reformatie als protestantse splinterbeweging, een religieuze stroming die rond 1525 in Zwitserland was ontstaan en omstreeks 1530 via Duitsland naar Nederland was gekomen. De Friese Menno Simonsz (1496-1561), die kennis had genomen van de geschriften van Luther en tot de grote leider van de Nederlandse dopers uitgroeide, predikte in het geheim op boerderijen in Friesland. Hij leidde een zwervend en opgejaagd bestaan omdat hij vanwege zijn opvattingen werd vervolgd. Simonsz en andere hervormingsgezin-